

İSLAMİ BANKALARIN PERFORMANSI: GERÇEKÇİ BİR DEĞERLENDİRME*

Muhammed Taqi OSMÂNÎ**
Çeviren: Serhan ŞİMŞEK***

İslami bankacılık günümüzde inkar edilemez bir gerçeklik haline geldi. İslami bankaların ve finans kurumlarının sayısı her geçen gün artmakta ve yeni İslami bankalar büyük miktarda sermayelerle kurulmaktadır. Geleneksel bankalar İslami bankaların faaliyetleri için İslami gişeler veya İslami yan kuruluşlar açmaktadır. Hatta İslami olmayan finansal kuruluşlar bile daha çok Müslüman müşteri kazanmak için bu alanda çalışmalar yaparak birbirleriyle yarış haline girmiş durumdadır. Görünüşe bakılırsa, İslami bankacılığın boyutunun en azından önümüzdeki on yılda artması ve İslami bankaların faaliyetlerinin dünyada çok sayıda finansal işlemi kapsaması beklenmektedir. Fakat İslami finans kuruluşlarının, işlerini genişletmeden önce geçtiğimiz son yirmi senedeki performanslarını değerlendirmeleri gerekir. Çünkü her yeni sistem, geçmişten bir şeyler öğrenmek, faaliyetlerini revize etmek ve eksikliklerini gerçekçi bir şekilde analiz etmelidir. Eğer kusurlarımızı ve doğrularımızı gözden geçirmezsek tam bir başarıya ulaşmayı bekleyemeyiz. İşte bu bakış açısıyla hareket edip İslami bankaların ve finans kurumlarının faaliyetlerini ser'i ilkeler ışığında değerlendirmeliyiz. Böylece bu kurumların neleri elde edip neleri ıskaladıklarını daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabiliriz.

* Muhammed Taqi Osmanî, özellikle fıkıh alanına hakimiyeti ve bu alandaki dirayeti ile temayüz eden isimlerden biridir. Onun fıkıha dair söyledikleri alanın erbabı arasında muteber görüşler arasında yer almaktadır. Özellikle de iktisadi konularda uluslararası kuruluşlarda danışmanlık görevi üstlenmesi sebebiyle, hem alanı hem konuya dair ufuk açıcı değerlendirmeleri dikkate şayandır. Bu makale, Muhammed Taqi Osmanî'nin "An Introduction to Islamic Finance" (İslami Finansa Giriş) adlı eserinin "The Performance of the Islamic Banks: A Realistic Evaluation" başlıklı sonuç kısmının tercümesidir. Daha önce Öğr. Gör. Ahmet Yasin Küçüktiryakî'nin danışmanlığında lisans bitirme ödevi kapsamında tercüme edilmiştir. Meseleye hâkim bir ismin İslami bankaların performansına dair yapmış olduğu bu kısa değerlendirmenin, konuyla ilgilenenler açısından istifadeli olacağı kanaatindeyiz. Kaynak eser: Muhammed Taqi Osmanî, *An Introduction to Islamic Finance*, ty., yy., ss. 161-169

** Pakistan'da Yüksek Mahkeme üyeliği, Karaçi Dâru'l-Ulûm Üniversitesi rektörlüğü, Cidde Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî (İslam Fıkıh Akademisi) üyeliği ve birçok mali kuruluşun denetim kurulu başkanlığı veya üyeliği görevlerini yürütmekte olan Pakistanlı önemli bir alimdir. Müellif hakkında daha fazla bilgi için kişisel web sitesi ziyaret edilebilir: http://mufitaiqiusmani.com/ar/?page_id=2130&lang=ar

*** Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencisi, mihrace-s@hotmail.com

Malezya'da düzenlenen bir basın toplantısında, bu satırların yazarına, İslami bankaların İslami ekonomiyi geliştirici etkisi hakkında bir soru yöneltildi. Benim soruya yanıtım görünüşte çelişkiliydi; çok katkıda bulduklarını ve hiç katkıda bulunmadıklarını söyledim. Bu yazıda, bu yanıtı açıklamak için bir girişimde bulunacağım. Bu kurumların çok katkıda bulduklarını söylerken kastım; İslami bankaların şer'i ilkelere uymak amacıyla İslami finansal kurumlar oluşturarak, günümüz bankacılık sisteminde önemli bir başarıya imza atmış olmalarıdır. Faizsiz bir ekonomik sisteme sahip olmak Müslüman halkın bir hayaliydi, fakat İslam Bankası kavramı yalnızca araştırma sayfalarında tartışılan, pratik örneği olmayan bir teoriydi. Bu teoriyi hayata geçiren ve onu herhangi bir finansal kuruluşun faizsiz çalışmayacağını ileri süren çevrelere tanıtan ise İslami bankalar ve finansal kuruluşlar olmuştur. İslami Bankalar için, tüm işlemleri şer'i ilkelere uygun yapma ve tüm faaliyetlerinin faizli işlemlerden uzak olması yönünde aldıkları sağlam firma kararlılığı gerçekten cesurca bir adımdı.

İslami bankaların bir diğer önemli katkısı ise, şer'i kurulların denetiminde olmaları sebebiyle modern iş dünyasıyla ilgili geniş kapsamlı soruların fıkıh alanında uzmanlaşmış âlimlere sunulması, böylece iş hukuku ve ticaretin çağdaş uygulamalarını anlamının yanı sıra, bunların şer'i ilkeler ışığında değerlendirilmesi ve âlimlere alternatif bulma fırsatı tanınması sağlamasıdır.

Şu bilinmelidir ki, İslam'ın, her çağda ortaya çıkan her soruna uygun bir çözümlü olduğunu iddia ettiğimiz zaman, Kuran-ı Kerim'in, Peygamber Efendimizin (s.a.v) Sünnet'inin veya İslam alimlerinin, sosyo-ekonomik hayatımızın her ayrıntısına kesin cevaplar verdiğini kastetmiyoruz. Bizim demek istediğimiz, Kur'an-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin (s.a.v) Sünnet'inin, her alimin kendi döneminin şartlarına göre çıkarımlar yaptığı geniş çaplı ilkeler sunmuş olduğudur. Dolayısıyla, yeni bazı durumlarla ilgili kesin cevaplara ulaşmada, fıkıh alanında uzmanlaşmış âlimlerin önemli bir rolü vardır. Âlimlerin her türlü yeni sorunu Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'in öngördüğü prensipler ve daha önceki fıkıh alimleri tarafından fıkıh kitaplarında belirtilen ilkeler ışığında çözümlenmeleri gerekiyor. Bu uygulama "istinbat" veya "ictihad" olarak adlandırılır. Bu uygulama, İslam hukukunu, başka hiçbir din veya sistemde bulunmayan geniş bilgi birikimi ve dirayetle zenginleştirmiştir. Şeriat'ın tam anlamıyla uygulandığı bir toplumda "istinbat", İslam hukukuna yeni fikirler, kurallar ve kavramların eklenmesini sağlar. Bu da, hemen her soruna İslam hukuku kitaplarında özgü bir cevap bulunmasını kolaylaştırır. Fakat son birkaç yüzyılda Müslümanların siyasal olarak gerilemesi bu süreci büyük ölçüde durdurmuştur. Bu süreçte, çoğu İslam ülkesi gayrimüslimlerce ele geçirildi ve "bunlar eliyle başa geçen seküler yönetimler",

sosyo-ekonomik hayatı şer'i ilkelerin ışığından mahrum bıraktılar. İslami hükümlerin tatbik alanı yalnızca ibadet, din eğitimi ve bazı ülkelerde evlilik, boşanma, miras gibi konularla sınırlandırıldı. Böylece siyasi ve ekonomik faaliyetler alanında şer'i ilkeler tümüyle reddedildi.

Herhangi bir hukuk sisteminin gelişimi pratik uygulamalara bağlı olduğundan, İslam hukukunun iş ve ticarete dair hükümlerinin gelişimi engellenmiş oldu. Neredeyse tamamı seküler temele dayanan bu ticari işlemler, şer'i ilkeler ışığında değerlendirilmeleri için hiç fıkıh uzmanlarına nadiren getirildi. Gerçi o günlerde bile İslami ilkelere göre yaşayan birçok Müslüman şer'i çözümler sunmaları için fukahaya birçok pratik soru sordu. Onlar da bu sorulara, büyük bir koleksiyon halini almış olan, uygun fetvalar verdi. Ancak bütün bu fetvalar soruyu soran kişinin bireysel problemlerine yönelik ve o kişinin bireysel ihtiyacını karşılayan özel cevaplardı.

Büyük ölçekli iş alanlarına girmeleri nedeniyle İslam hukuk sisteminin gelişiminin yeniden başlaması, İslami bankalarının önemli bir katkısıdır. İslami bankaların birçoğu kendi şer'i danışma kurullarının gözetiminde çalışmaktadır. Bu bankalar fıkıh alimlerine sorularını günübirlik sunmakta, söz konusu alimlerden oluşan danışma kurulu da onların bu problemlerine İslami çerçevede cevaplar vermektedir. Modern piyasayı daha yakından tanıyan fıkıh alimleri, aynı zamanda istinbatın uygulanmasıyla da İslam hukukunun gelişimine katkıda bulunmuş oluyorlar. Dolayısıyla fıkıh alimleri tarafından İslami ilkelere uygun olmadığı düşünülmesiyle düşünülen bir husus olursa, İslami banka yönetimleri ve fıkıh uzmanlarının ortak çabalarıyla uygun şer'i bir alternatif aranır. Bahse konu kurumların şer'i danışma kurullarının kararları, küçümsenmeyecek düzinelerce ciltlik bir katkı ortaya koymuştur.

İslami bankaların bir diğer önemli katkısı ise, artık uluslararası pazarda hak iddia edebilmeleri ve geleneksel bankacılıktan farklı olan söz konusu İslami bankacılık sistemini dünyada giderek tanınır hale getirmeleridir. Benim de söz konusu cevabımda katkıda bulduklarını ifade ederken kastettiğim husus budur. Öte yandan, mevcut İslami bankaların ciddi bir şekilde ele alınması gereken eksiklikleri vardır.

Her şeyden önce, İslami bankacılık kavramı, şer'i kural ve ilkelerin altında yatan iktisadi felsefeye dayanır. Bu da, faizsiz bankacılık bağlamında, söz konusu felsefeyle her çeşit suistimalden uzak şekilde adaleti sağlamayı amaçlar. Daha önce bazı makalelerimde belirttiğim gibi faiz olgusunun, devamlı olarak zenginlerin lehine; fakirlerin/sıradan insanların aleyhine çalışma eğilimi vardır. Zengin

sanayiciler bankalardan büyük miktarda borç para alarak banka mudilerinin paralarını kendi devasa kârlı projelerinde kullanırlar. Kârlarını elde ettikten sonra mudilerin bu kârı paylaşımlarına izin vermezler. Elde ettikleri kazancın sadece yatırdıkları paranın faizi kadar cüzi bir kısmını paylaşırlar ancak bunu da ürünlerinin fiyatlarına ekleyerek geri alırlar. Bu yüzden, makro seviyeden bakıldığında banka müşterilerine hiçbir şey ödemedikleri görülebilmektedir. Söz konusu zengin kişi yahut kuruluşların iflas etmelerine sebep olan aşırı kayıplar olması ve neticede bankanın iflası söz konusu olduğunda bütün zarar banka müşterilerine mal edilir. Bu durum, faizin sermaye dağılımında nasıl eşitsizlik ve dengesizlik meydana getirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu faizli sistemin tam karşısında İslami finans sistemi konumlanmaktadır. Şer'i ilkelere göre ise finansın en ideal enstrümanı müşarekedir. Müşarekede hem zarar hem de kâr her iki taraf için de eşit oranda paylaşılmaktadır. Müşareke, elde edilen gerçek kârın paylaşılmasıyla normal durumlarda müşterileri için faizi yüksek bir bankaya yatırdığı paranın faizinden daha yüksek kâr elde edebilmesini sağlar. İlgili malların tamamı satılmadan kârın tamamı belirlenemeyeceği için müşteriye ödenen kâr, üretim fiyatına eklenemez. Bu yüzden faiz odaklı sistemin aksine, müşterilere ödenen meblağ ürünlerin fiyatlarına eklenme suretiyle ortaya çıkan artışa bağlı olarak geri alınamaz.

Eğer müşarekenin kullanımı İslami bankalar tarafından yaygınlaştırılmazsa bu felsefe gerçekleştirilemez. Şu bir gerçektir ki, müşarekenin finans modeli olarak kullanılması pratikte bir takım problemler oluşturmaktadır. Özellikle de İslami bankaların buldukları ülkelerdeki mevcut sistemden izole çalışması ve devlet desteğinin olmaması söz konusu problemlerin aşılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak, her ne olursa olsun, İslami bankalar müşareke konusunda adım adım genişlemeli ve müşarekenin finansal boyutunun büyümesine katkı sağlamalıydı. Ne yazık ki, İslami bankalar İslami bankacılığın bu temel ihtiyacını karşılamayı göz ardı etmiş durumda ve bu ticaret şekli için aşamalı bir şekilde hatta ayırt edici bir esasta bile gözle görülür hiçbir çaba sarf etmemiş gözükmektedir. Bu durum bir takım olumsuz sonuçları da beraberinde getirdi.

Birincisi, İslami bankacılığın temel felsefesinin tamamen ihmal edildiği görülüyor. **İkincisi**, müşareke yöntemini göz ardı ederek İslami bankalar, net sonucun mali olarak faiz odaklı ticari işlerden farkı olmayan Libber ve benzeri geleneksel ölçütler çerçevesinde murabaha ve icare yöntemlerini kullanmaya zorlandı. Konvansiyonel bankacılığın mali işlemleri ile murabaha ve icare arasında herhangi bir fark olmadığını iddia edenlere katılmıyorum. Ayrıca murabaha ve icarenin farklı

isimler altındaki aynı işlemler olduğunu düşünenlere de katılmıyorum. Çünkü eğer murabaha ve icare gerekli şartlara uyularak uygulanırsa onların geleneksel, faiz odaklı ticaretten çok farklı noktaları olduğu görülecektir. Ancak hiç kimse bu iki ticari işlemin esas olarak şer'i ilkeler bağlamında finansal bir işlem olmadığını inkar edemez. İslam hukukçular finansal amaçlar için müşarekenin çalışmadığı durumlarda, üstelik bazı şartlar çerçevesinde buna izin verdiler. Söz konusu izin bütün ticari işlemler için genel bir kural olarak kabul edilmemelidir. İslami bankaların bütün işlemleri bu çerçeve etrafında değerlendirilmemelidir.

Üçüncü olarak, insanlar İslami bankalar tarafından yürütülen işlemlerden gelen gelirlerin geleneksel bankaların işlemlerine benzerliğini fark ettiklerinde İslami bankaların işleyişi konusunda şüpheye kapılmaktadır.

Dördüncüsü, eğer İslami bankaların bütün işlemleri yukarıda bahsettiğimiz işleyişlere dayanırsa İslami bankaların durumunu halk kitlelerine ve özellikle de İslami finans kurumlarının işlemlerini sadece kağıt üzerinde bir göz boyama olarak kabul eden gayrimüslimlere karşı savunmak çok zor olacaktır.

Bazı İslami bankalarda, murabaha ve icarenin şer'i prosedürlere uygun şekilde gerçekleştirilmediği gözlemlenmiştir. Murabahanın temel mantığı şu şekildedir: Banka, ticari malı satın almalıdır ve daha sonra onu vadeli olarak uygun bir kârla müşterilerine satmalıdır. Fıkhi kaidelere göre ticari mal müşteriye satılmadan önce ilk sahibine gelmelidir, en azından bankanın mülkiyetine girmelidir. Banka, söz konusu mal mülkiyetinde olduğu sürece riskini üstlenmelidir. Araştırmalara göre çoğu İslami banka ve finans kurumu bu işlemle ilgili birçok hata yapmaktadır.

Bazı finans kurumları murabahanın, faizin ve tüm pratik amaçların yerine geçtiğini var sayıyorlar. Bu yüzden bazı finans kurumları, müşterileri kendilerinden fon istediklerinde, müşterinin önceden yapmış olduğu maaş yahut fatura ödemeleri gibi masraf ve harcamaları için bile bir murabaha sözleşmesi oluşturmaktadır. Açıktır ki murabaha bu şekilde gerçekleşmez. Çünkü banka tarafından hiçbir mal satın alınmamıştır.

Bazı durumlarda ise müşteri, İslami bankayla bir anlaşma yapmadan önce kendisi malı satın alıp, gerialım sözleşmesiyle murabaha gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu ise İslami ilkelere aykırıdır çünkü İslam'da gerialım anlaşması ittifakla veya icmâen yasaklanmıştır.

Bazı durumlarda müşteri, İslami banka adına bir malı satın alıp edindikten hemen sonra, malı kendisine satması için bir vekil tayin edebilmektedir. Bu, mu-

rabahada izin verilen temel şartlara uygun değildir. Müşterinin eşya satın almak için bir vekil olması durum olarak durumu, alıcı olma durumundan ayırt edilmelidir. Yani demek istediğimiz; banka adına bir eşya satın aldıktan sonra, kendisi adına satın alma işlemini gerçekleştirdiği bankayı bilgilendirmesi gerekir. Daha sonra ise eşya, banka tarafından teleks veya fax yoluyla gerçekleştirilebilecek uygun bir icab ve kabul yoluyla aynı kişiye (müşteriye) satılmalıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi murabaha bir satış türüdür ve fiyatın satış anında belirlenmesinin gerekliliği şer'i olarak belirlenmiş bir ilkedir. Bu fiyat taraflarca belirlendikten sonra tek taraflı olarak arttırılamaz veya azaltılamaz. Bazı finans kuruluşlarının geç ödeme durumunda şer'i açıdan izin verilmediği halde murabahanın fiyatını arttırdığı görülmektedir. Bazı finans kurumları alıcının ihmali veya kusuru durumunda murabahayı yenilerler. Açıkçası, İslam hukuku bu uygulamaya müsaade etmez. Çünkü ürün müşteriye bir kez satıldıktan sonra aynı müşteriye başka bir satış söz konusu olamaz.

Ayrıca icare (kiralama) işlemlerinde de bir takım şer'i şartlar sıkça göz ardı edilmektedir. Geçerli bir icarenin ön şartlarından biri şudur: Mülkü kiralayan mülkiyet ile ilgili riskleri üstlenmeli ve kiralanan mülkün intifa hakkı da kirayı ödeyen kişiye verilmelidir. Bazı icare anlaşmalarında bu kuralların ihlal edildiği görülmektedir. Öngörülemeyen sebepler nedeniyle mülkiyetin tahrip edilmesi halinde dahi kiracı kirayı ödemeye devam etmektedir. Bu durumda mülk sahibi, ne mülkiyetin sorumluluğunu üstlenir ne de kiracıya herhangi bir intifa hakkı sunar. Böyle bir icare türü temel fikhî ilkelere aykırıdır.

İslami bankacılık geleneksel bankacılık sisteminde takip edilenlerden farklı ilkelere dayanmaktadır. Bu nedenle, işlemlerinin sonuçlarının kârlılık açısından aynı olmaması gayet normaldir. İslami bir banka bu gibi durumlarda daha fazla para kazanabilirken diğer bazı durumlarda ise daha az para kazanabilmektedir. Eğer biz, konvansiyonel bankaların getirdiği kârın aynısını tutturmayı hedef haline getirirsek, sırf İslami ilkelere dayanan kendi ürünlerimizi geliştirmekte zorluk çekeriz. Bankanın finansörleri, yönetimi ve müşterisi bu gerçeği fark etmedikçe ve farklı (her zaman olumsuz olmayan) sonuçları kabul etmeye hazır olmadığı sürece, İslami bankalar yapay yöntemler kullanmaya devam edecek ve gerçek İslami sistem ortaya çıkamayacaktır.

İslami ilkelere göre, ticari işlemler asla toplumun ahlaki hedeflerinden ayrı olamaz. Bu nedenle İslami bankaların yeni finans politikaları benimsemeleri gerekmektedir. Ayrıca kalkınmayı teşvik eden ve ekonomik seviyelerini yükseltmek

için küçük esnafı destekleyecek yeni yatırım yollarını keşfetmeleri gerekiyordu. Çok az sayıda İslami banka ve finans kurumu bu konuya dikkat çekti. Tek çabaları büyük kazançlar elde etmek olan geleneksel mali kuruluşların aksine İslami bankalar toplumun ihtiyaçlarını temel hedeflerinden biri olarak kabul edip sıradan insanların yaşam standartlarını yükseltmelerine yardımcı olacak ürünleri tercih edebilmeliydiler. Küçük esnafa ev, araba ve iyileştirme finansı gibi konularda kaynak sağlamak için yeni düzenlemeler yapabilmeleri gerekirdi. Bu alan hala İslami bankaların ilgisini bekliyor.

İslami bankacılık hususu, İslami ilkelere dayanan bankalararası finans akışını sağlayan güçlü bir sistem geliştirilmedikçe geliştirilemez. Böyle bir sistemden yoksun olmak İslami bankaları, açık veya gizli şekilde kar elde etmeden vermeyecekleri kısa dönem likidite ihtiyacı için onları geleneksel bankalara yönelmeye zorlamaktadır. İslami ilkelere dayanan bankalararası ilişkinin oluşturulması artık zor olarak addedilmemelidir. Günümüzde İslami finans kurumlarının sayısı iki yüz civarına yaklaşmıştır. Gecelik işlemler için kullanılacak murabaha ve icare bileşimi araçlarla ortak bir fon oluşturabilirler. Böyle bir sermaye geliştirilirse birtakım problemleri çözebilirler.

Son olarak, İslami bankalar kendilerine ait bir kültür geliştirmelidirler. İslami hükümler sadece bankacılık işlemleri ile sınırlı değildir. O, insan hayatına yön veren birtakım kural ve ilkeler bütünüdür. Bundan dolayı işlemlerin ‘İslami’ ilkelere esas alınarak tasarlanması İslami olmak için yeterli değildir. Keza kurumun ve çalışanlarının bakış açısının, geleneksel kurumlardan bütünüyle farklı olan İslami kimliğini yansıtmaması da gerekiyor. Bu husus, kurumun genel tutumunda ve yönetiminde büyük bir değişiklik gerektirir. Ahlaki normlar gibi ibadet yükümlülükleri de, İslami olduğunu iddia eden bir kurumun bütün atmosferinde belirgin olmalıdır. Ortadoğu’daki bazı İslami kurumlar bu alanda gelişme kaydediyor. Bu durum, Her halükarda bütün İslami banka ve finans kurumlarının dünya çapında ayırt edici bir özelliği olmalı. “Şer’i kurullarının” rehberliği de bu alanda aranmalıdır.

Başlangıçta da açıklandığı gibi, bu tartışmanın amacı İslami bankaların cesaretini kırmak veya onlarda bir kusur aramak değildir. Tek amaç, performanslarını şer’i bakış açısıyla değerlendirmeleri, yöntem ve politikalarını tasarlarken gerçekçi bir yaklaşım benimsemeleri gerektiğini anlatmaktır.